

Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihî Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri

Orhan YAZICI*

Özet

1747'de bağımsız bir devlet olarak kurulan Afganistan, XIX. yüzyıla gelindiğinde İngiltere ve Rusya gibi iki önemli gücün "Büyük Oyun"unun arenası hâline getirildi. Bu yüzyılda iki defa İngilizler tarafından, bir kez de Rusya'nın desteklediği İran tarafından işgal edilen Afganistan, her defasında bağımsızlığını kazanabilmek ümidiyle büyük mücadeleler verdi. 1921 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanarak müstakil bir devlet statüsüne kavuştu. Ancak bu defa da kuzeyden Rus tehdidine maruz kaldı ve sık sık yapılan müdahalelerle istikrarsızlığın hâkim olduğu bir ülke oldu. 1979 yılında Sovyet işgaline uğrayan Afganistan'da halk, bir taraftan işgal güçlerine, bir taraftan da Kâbil'deki merkezi otoriteye karşı büyük bir mücadeleyi başlattı. On yıllık bir savaştan sonra Sovyet ordusunun herhangi bir kazanım elde edemeden ülkeden çekilmesi ile iktidarı ele geçiren Millî Güçler, dünya kamuoyunun da desteğini alarak tam bağımsız bir ülke inşa etmek üzere harekete geçtiler. Ancak, Afganistan'daki gelişmeler onların ve dünya kamuoyunun beklediği gibi olmadı. Mücahit gruplar arasındaki hizipleşmeler, komşu devletlerin müdahaleleri, millî birlikten yoksun aşiret yapılanması ve benzeri tesirler yüzünden Afganistan kısa sürede kargaşa ortamına sürüklendi. Bu durumdan en fazla istifade edenler uyuşturucu tacirleri oldu. Onlar, Afganistan'da haşhaş üretimini destekleyerek bu ülkeyi kısa sürede dünya uyuşturucu üretiminin üssü yaptılar. Uyuşturucudan elde edilen yüksek meblağlardaki para, silah ve mühimmat olarak ülkeye geri döndü ve iç savaşı körükledi. Bu kısır döngü ile Afganistan yaklaşık otuz yıldır bir istikrarsızlık abidesi olarak Asya'nın merkezinde yer almakta ve tesirleri başta Pakistan ve İran olmak üzere bütün bölgede, hatta Türkiye'de bile hissedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, otorite boşluğu, afyon üretimi, uyuşturucu kaçakçılığı, güvenlik sorunu

---

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Historical Foundations of the Authority Gap in Afghanistan and its Influence on Regional Security

Abstract

Afghanistan, which was established in 1747 as an independent state, was rendered the arena of “The Great Game” of two important powers such as Russia and England at the beginning of the XIXth century. In this century, occupied two times by the English and once by the Iranians supported by the Russians, Afghanistan conducted a great campaign in order to secure its independence at every turn. In 1921, gaining independence from England it retrieved the status of being a separate state. However, on this occasion it was exposed to Russian menace from the North and after frequent interventions it was rendered a country where unsteadiness dominated. The people in Afghanistan which experienced the Soviet occupation in 1979 started a struggle against the occupying powers on the one hand and the central authority in Kabul on the other hand. After a ten years’ warfare, the National Powers took action with the aim of building a fully independent country gaining the support of the world public opinion after the Soviet army began to withdraw without any benefit. However, the developments in Afghanistan did not turn out to be as The National Powers and the world public opinion expected. Factions among freedom fighter groups, the interventions of neighboring countries into the internal affairs, tribal structure devoid of national unity and similar effects dragged Afghanistan into an environment of turmoil. In this condition, the most benefiting sides were drug traders. They rendered it the base of world drug production in a short while supporting the opium poppy production there. The high sum of money earned from drug trade turned back to the country as weapons and military supplies and instigated the internal warfare. With this vicious circle, Afghanistan has been in the center of Asia as the monument of unsteadiness for about thirty years and its side effects are felt in whole region primarily in Pakistan and Iran and even in Turkey.

Key Words: Afghanistan, authority gap, opium production, drug smuggling, security problem

Giriş

1747 yılında Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesinden sonra bağımsız kalan Afgan aşiretleri, Şir-i Sorh'ta yapılan Cirke'de Abdalî aşiretinden Ahmed Han'ı, "şah" seçerek ilk "*Afgan Devleti*"nin temellerini attılar. Ahmed Şah'ın ilk faaliyeti, Kandahar merkez olmak üzere Gazne, Kâbil, Herat ve Peşaver vilayetlerini birleştirmek ve burada başına buyruk yaşayan aşiretleri bir çatı altında toplamak oldu. Kısa sürede Afganistan'ın birliğini sağlayan Ahmed Şah, kendisinden önceki fatihler gibi Hindistan'a indi. Bu büyük ülkeye yaptığı sekiz sefer ile bölgeyi tamamen kendisine bağladı. İran'daki taht kavgasına müdahil olarak Nadir Şah'ın torunu Mirza Şahruh'u iktidara taşıdı. Türkistan'a yaptığı iki seferde Buhara hanlığını mağlup ederek Ceyhun nehrini sınır kabul ettirdi. Ahmed Şah, 1772 yılında öldüğünde devletinin sınırlarını batıda Horasan'dan doğuda Kırgız bozkırlarına, kuzeyde Ceyhun nehrinden güneyde Dekken yaylasına kadar uzatarak muazzam bir gücün sahibi olmuştu. Belki de Afganistan tarihinde ilk defa onun liderliğindeki aşiretler eliyle merkezî bir hükûmet kurulmuş ve Afganistan'ın bütünlüğü sağlandığı gibi bu devletin sınırları Türkistan, İran ve Hindistan içlerine kadar genişletilmişti. Ahmed Şah'tan sonra iktidara gelen oğlu Timur Şah zamanında ülkenin başkenti Kandahar'dan Kâbil'e taşınmış, böylece Hindistan'ın daha rahat kontrol edilmesi amaçlanmıştı. Kısa sürede bölge siyasetinin önemli aktörlerinden biri hâline gelen Afganistan, XIX. yüzyıla girerken dünya siyasî tarihinde de öne çıkmaya başladı.

"Büyük Oyun"

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren tarihî emelleri doğrultusunda yürüttüğü "sarkaç politikası"ni fütursuzca takip eden Rusya'nın, bir taraftan Balkanlarda ve Kafkaslarda Osmanlı Devleti'ni sıkıştırırken, öte yandan Türkistan'daki hanlıkları birer birer işgal etmesi,¹ Hindistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalışan İngilizleri oldukça tedirgin etmişti.² Üstelik 7 Temmuz 1807'de bir araya gelen Fransa ve Rusya'nın, İngilizlerin Hindistan'daki hâkimiyetlerini hedef alan meşhur Tilsit anlaşmasını imzalamaları,³ Hindistan'daki İngiliz varlığına açık bir tehditti. Hindistan hâkimiyetini kimseye kaptırmak niyetinde olmayan İngilizler, derhal harekete geçerek bir

¹ Bkz. Michael Rywkin, *Asya'daki Rusya*, (Çev. B.Tanç), İstanbul 1975, s.10 vd.

² Mehmet Saray, "*Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti*", *İ.Ü.E.F.T.D.*, S.34, (1984), s.398 vd.

³ Tilsit anlaşmasına göre; Fransa Batı Avrupa'ya, Rusya'da Doğu Avrupa'ya hâkim olacak; Rusya, Türkiye ve İsveç istikametinde ilerleyebilecek ve Rusya ile Fransa İngiltere'ye karşı bundan sonra müşterek hareket edecek; Napolyon'un "*kıta ablukası*" (Blocus Continental), yani İngiliz mallarının Avrupa'ya sokulmaması politikası, Rusya tarafından tanınacak ve Rusya'ya İngiliz mallarının sokulması yasaklanacaktı. Bu anlaşma ile Fransa ve Rusya, İngiltere'ye karşı yeni bir cephe birliği meydana getirmiş oluyordu. Bkz. Akdes Nimet. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara 1993, s.295-300; Percy Sykes, *Persia*, London 1922, s.108 vd; Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi I*, Ankara 1991, s.83 vd.

yandan İran'ı diğer yandan da Afganistan'ı yanına çekmek maksadıyla diplomatik hamleler yapmaya başladı. İran ile yapılan müzakereler sonucu 12 Mart 1809'da kapsamlı bir İngiliz-İran anlaşması imzalandı.⁴

İngilizler, İran ile imzaladıkları anlaşmanın hemen akabinde, Afganistan ile de bir anlaşma yapma yolu aradı. Nitekim bu ülkeye gönderilen M. Elphinstone, o sırada Afganistan hükümdarı olan Şücaü'l-mülk ile Peşaver'de buluşarak, 17 Haziran 1809'da bir anlaşma yaptı.⁵ İngilizler, Afganistan ile yapmış oldukları bu anlaşma ile Hindistan'a kuzeyden gelebilecek tehlikeleri önlemeye çalışmaktaydı. Böylece İngiltere'nin, Fransa ve Rusya bloğuna karşı İran gibi köklü bir devletin yanında Afganistan gibi henüz genç ve tecrübesiz bir devletle de temas etmesi, bu devletin kaderini tamamen değiştirdi.

Her ne kadar Fransa ve Rusya'nın Afganistan üzerinden Hindistan'a inme emelleri akim kaldıysa da, 1813 yılında Kafkasya üzerinden tek başına harekete geçen Ruslar, Aras nehrine kadar olan bütün İran topraklarını işgal etti.⁶ Rus ordularının Kafkasya'daki bu zaferi, İngilizlerin dikkatini tekrar bölgeye çevirdi. İran ile daha önce yapmış oldukları anlaşmalara binaen oluşan ticarî ve politik nüfuzlarını korumak ve dengeyi sağlamak amacıyla harekete geçen İngiliz hükûmeti, 14 Kasım 1814'te İran hükûmetiyle bir dostluk ve ticaret anlaşması daha imzaladı.⁷ İranlılar uğradıkları kayıpları kısmen telâfi edebilmek için kaybettikleri toprakları mutlaka geri almak istiyordu. Bu sebeple İngilizlerden, aralarındaki anlaşmaya dayanarak maddî yardımın yanı sıra askerî yardım da talep etmeye başladılar. Rus Çarı I. Aleksander'in ölümüyle Rusya'da meydana gelen karışıklıklardan da istifade etmek isteyen İran, 1826'da Rusya'ya savaş ilan etti.⁸ Ancak İran, İngilizlerden beklediği yardımı alamadı. Zaten yeterli askerî hazırlığı da olmadığından Ruslar karşısında ikinci defa ağır bir mağlubiyete uğradı ve

⁴ Ali Asgar Şemim, **İran; der Devre-i Saltanat-ı Kacar**, Tahran 1379, s.74.

⁵ W.A.J. Archbold, "Afghanistan, Russia and Persia", **The Cambridge History of India V**, New Delhi 1958, s.487 vd; Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türkî Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1981, s.221.

⁶ Bu savaşın sonunda İran ile çok ağır şartları ihtiva eden Gülistan anlaşması imzalandı. On iki maddeden oluşan bu anlaşmayla Rusların, o tarihe kadar ele geçirdikleri Gürcistan, Karadeniz Sahilleri, Bakü, Derbend, Şirvan, Karabağ, Gence, Mukan, Şeki gibi İran'a ait topraklara yerleşmesine ve Hazar denizinde bir askeri üs kurmasına izin veriliyordu. Buna karşılık Ruslar da Abbas Mirza'nın veliahtlığını tanımış oluyorlardı. A.A. Şemim, a.g.e., s.90-93.

⁷ Bu anlaşmaya göre İranlılar, herhangi bir Avrupa ordusunun İran toprakları üzerinden Hindistan'a sefer yapmasına müsaade etmeyecek, buna karşılık İngilizler, Rusya ile İran arasındaki ihtilafları halletmek için arabuluculuk yapacaktı. Bunun yanı sıra İngiliz hükûmeti İran'ın içine düşmüş olduğu kötü durumdan kurtulması için İran'a yılda seksen üç bin sterlin ödemeyi vaad ediyordu. Bkz. Abbas İkbâl Aştiyanî, **Tarih-i İran pes ez-İslâm**, Tahran 1997, s.673 vd.

⁸ Abdurrıza Huşeng Mehdevî, **Tarih-i Revâbit-ı Haricî-yi İran**, Tahran 1379, s.232 vd.

1828'de Rusya ile Türkmençay anlaşmasını imzalamak mecburiyetinde kaldı.⁹ Bu anlaşma ile İran, Rus nüfuzu altına girerken, İngilizlerin buradaki itibarları da ortadan kalkıyordu.¹⁰

İran'ın kaybettiği topraklardan vazgeçemediğini gören Ruslar, onları Afganistan istikametinde ilerlemeye teşvik etti. Rusların ısrarlı teşviki İran hükûmeti nezdinde kabul gördü ve doğu istikametinde ilerlemek, bilhassa Herat'ı ele geçirmek için derhal sefer hazırlıklarına başlandı.¹¹ Neticede Rusların desteklediği Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu, Herat üzerine yürüdü ve 1833'te şehri kuşattı. Afganistan'ın batısında bulunan ve stratejik ehemmiyeti haiz olan Herat şehrinin Hindistan'a inmek isteyen ordular nazarındaki yerini¹² iyi tahlil eden İngilizler, her ne pahasına olursa olsun burayı Rusya'nın desteğini almış olan İran'a kaptırmamak için hemen harekete geçti. Bir taraftan Balkanlarda Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngilizler, öte yandan Herat'ın savunulması için Afgan hükûmeti ile siyasî ve askerî bir anlaşma imzaladı.¹³ Bu anlaşma gereğince Afganistan'a önemli miktarda silah ve para yardımı yapan İngilizler, böylece yaklaşık iki yüz yıl sürecek ve tesirleri günümüzde de en ziyadesiyle hissedilecek "büyük oyun"u başlatmış oldu.

Rusya'nın tam desteğini alan İran ordusunun herhangi bir başarı elde edemeden geri dönmek zorunda kalmasına rağmen Ruslar, Herat'tan dolayısıyla Afganistan üzerinden Hindistan'a ulaşma çabalarından vazgeçmeyip, bu gayelerini gerçekleştirmek amacıyla her türlü gayreti göstermeye devam etti. Rusya'nın bu inatçı tavrı karşısında İngiltere, Afganistan'ın hamisiymiş gibi davranmaya başlayarak bu ülkenin dış işlerine her vesileyle müdahale etti. Nitekim 1837 yılında ikinci kez İran ordusu Herat önlerinde gözüktüğünde, İngilizler derhal bölgeye topçu subayları ve lojistik destek sevk etti. Bu yardım Afganistan'ın İngilizler tarafından kontrol edilmesine zemin hazırlaması bakımından önemli bir olaydı.

⁹ Türkmençay Anlaşması ile İran, Gülistan anlaşmasının ağır şartlarıyla birlikte, Rusların, İran'da serbestçe ticaret yapmalarını, Hazar denizinde hiç bir hak iddia etmemeyi, Aras nehrine kadar Kafkaslardaki bütün topraklarını Ruslara terk etmeyi ve beş milyon tümen tutarında büyük bir savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyordu. Bkz. A. Huşeng Mehdevî, a.g.e., s.236 vd.

¹⁰ İran'ın Rus nüfuzu altına girmesi ve Rusların Afganistan üzerinden Hindistan'ı tehdit edebilecek bir mevkiye gelmesi, İngiliz basınında ve kamuoyunda, Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetinin kuzeyden bir Rus tehdidi ile karşı karşıya olduğu fikrini hâkim kılmıştı. Bkz. M. Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", s.403.

¹¹ Rusya'nın Tahran büyükelçisi Kont Simoniç, İran hükûmetine eğer İran, Herat ve Merv istikametinde topraklarını genişletirse, Rusya'nın kendilerine yardım edeceğini ve İran'dan almakta oldukları harp tazminatının geri kalan kısmından vazgeçebileceklerini ifade etmişti. Bkz. A. Huşeng Mehdevî, a.g.e., s.246 vd; A. A. Şemim, a.g.e., s.107-110.

¹² Bu güzergâhın ehemmiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Vasiliy Vıladimiroviç Barthold, "Herat ve Herirüd Boyu", *İ.Ü.E.F.T.D.*, S.27, (1973), s.179 vd.

¹³ Arnold Fletcher, *Afghanistan; Higway of Conquest*, New York 1966, s.76 vd; W.A.J. Archbold, a.g.m., s.489.

İngiliz İşgalleri ve Afganistan'da Merkezi Otoritenin Dağılması

İran'ın bir kez daha başarı elde edemediği Herat önlerinden çekilmesine rağmen İngilizler, Afganistan'ı terk etmediler. Bu sırada Afganistan tahtında hanedan değişikliği meydana gelmiş, Sadozaylardan Şücaü'l-mülk, tahtını Barakzaylardan Dost Muhammed Han'a kaptırmıştı. Şücaü'l-mülk'ün İngilizlere sığınması üzerine İngiltere, Afganistan'ın iç işlerine de müdahale etme imkânı buldu. Dost Muhammed'i Rus yanlısı olmakla suçlayarak onu tahttan indirmek üzere 1838 yılında Afganistan'a ilk müdahaleyi gerçekleştirdi. Kandahar, Gazne ve Kâbil'i kısa sürede ele geçirmek suretiyle Afganistan'ı işgal eden İngilizler, Afgan tahtına Şücaü'l-mülk'ü iade ederek bağımsız bir devletin iç işlerine doğrudan müdahalede bulunuyordu.

Bu olayı, Afganistan tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekir. Çünkü 1842 yılına kadar Afganistan'ı işgal altında tutan İngilizler, bu süre zarfında ülkede uyguladıkları siyasetle Afgan toplumunun nefretini kazanmakla kalmamış, aynı zamanda bu toplumu bütün Batılı değerlerin reddedilmesi noktasına itmişti. Dört yıllık mücadele zarfında yüz bine yakın gencini kaybeden Afgan halkı, ülkelerinin harap edilmesi yanında önemli miktarda toprak kaybetmesi ile de büyük kayıplara uğradı. Telifisi güç olan bu kayıplar yanında Avrupalılara karşı Afganistan ahalisinde baş gösteren müthiş nefret, bu halkın "*Avrupalı ve onun temsil ettiği değerlerden*" bütünüyle uzak durmasına sebep oldu. Bu durum "*evrensel değerler*" olarak kabul edilen bazı gelişmelerin yöredeki etkisini, kısmen de olsa ortadan kaldırdı.¹⁴ Bunun yanında İngiliz tahribatı, bu ülkedeki merkezî yönetimi zayıflatırken, aşiret reisleri ile din adamlarının nüfuzunun artmasını sağladı. Sonuçta Afganistan ahalisinin iyice Batı medeniyetinin dışına çekilmesi ile beraber, yörede ulus devlet olgusunun da zaafa uğramasına zemin hazırladı.¹⁵

İngilizlerin mağlup bir şekilde Afganistan'ı terk etmeleriyle birlikte ikinci kez iktidara gelen Dost Muhammed Han bir taraftan ülke üzerindeki İngiliz-Rus rekabetini dengelerken, diğer yandan yerel güçler tarafından parçalanmış ülkesini birleştirerek merkezî otoriteyi yeniden hâkim kıldı. Onun ölümünden sonra takriben dört yıllık bir iç savaş döneminden sonra iktidarı ele geçiren Şir Ali Han zamanı Afganistan tarihi

¹⁴ Orhan Yazıcı, "*Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay. Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.82.

¹⁵ Afganistan'daki merkezî otoritenin zaafa uğraması ile ilgili bkz. Senzil Nawid, "*The State, The Clergy and British Imperial Policy in Afghanistan During the 19th and Early 20th Centuries*", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.29, No.4, (Nov., 1997), s. 582.

açısından oldukça önemlidir. “Reformlar dönemi” olarak bilinen bu dönemde ilk defa “ulus devlet” kavramına işlerlik kazandıracak reformlar yapıldı.¹⁶

Afganistan'daki merkezi otoritenin sağlamlaştırılması ve devletin modern bir yapı kazanması için olağanüstü gayret sarf eden Şir Ali Han'ın faaliyetleri, İngiltere'yi oldukça rahatsız etti ve 1878 yılına gelindiğinde Rusya'ya yanaştığı iddiasıyla Afganistan'a bir kez daha müdahale etti. Büyük çatışmalardan sonra müthiş bir yenilgiye uğratılan İngilizler, 1880'de Afganistan'ı terk etmeye mecbur edildi.¹⁷ İngilizlerin çekilmesi ile Afgan tahtını ele geçiren Emir Abdurrahman, Afganistan'da yeniden yapılanma dönemini başlattı.¹⁸ Emir Abdurrahman Han'ın merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla giriştiği reform hareketleri, özellikle dinî müesseselerin merkezleştirilmesi siyaseti, içeride büyük tartışmalara yol açtı. Din adamlarının İngilizler ve Ruslar karşısındaki sert tutumları bu defa kendi iktidarlarına yöneldi ve iktidar sahipleri işbirlikçilikle suçlanarak kâfir ilan edildi. Ancak Abdurrahman Han bütün iç ve dış muhalefete rağmen ülkesini merkezleştirmeyi ve bağımsız bir devlet hâline getirmeyi başardı. Bu hususta iç muhalefet üzerinde büyük baskı kuruldu ve aşiretler itaat altına alındı.¹⁹

Afganistan'da merkezi otoritenin kurulması ve başına buyruk hareket eden aşiretlerin kontrol altına alınması İngilizleri tedirgin etmişti. Hindistan'ın kuzey sınırlarını muhafaza etmek isteyen İngilizler,²⁰ Sir Mortimer Durand başkanlığındaki bir heyeti 1893 yılında Emir Abdurrahman Han'a göndererek bir sınır anlaşması yapmaya muvaffak oldular.²¹ “Durand Hattı” olarak bilinen ve herhangi bir tarihî ve sosyolojik temeli bulunmayan bu “suni” sınır, bölgedeki aşiretlerin silahlandırılmasıyla birlikte bölge güvenliği üzerindeki en büyük tehdit haline geldi. İngilizler, kendilerine sadık kabilelere

¹⁶ Emir Şir Ali Han döneminde bürokrasi, maliye, ordu ve eğitim alanlarında yapılan reformlar için bkz. M. Hassan Kakar, **A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901**, Leiden 2006, s.15 vd.

¹⁷ I. ve II. İngiliz-Afgan savaşlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Archibald Forbes, **The Afghan Wars, 1838-42 and 1878-80**, London 1906.

¹⁸ George Macmunn, **Afganistan; From Darius to Amanullah**, Edinburgh 1929, s.81 vd.

¹⁹ Emir Abdurrahman Han'ın Afgan devletini merkezileştirme çabalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ashraf Ghani, “Islam and State-Building in a Tribal Society Afghanistan: 1880-1901”, **Modern Asian Studies**, XII/2 (1978), s.269-284.

²⁰ Afganistan ile İngiliz Hindistanı arasındaki dağlık bölgede yaşayan aşiretlerin sık sık isyan etmesi İngilizleri bölgeye sürekli müdahale etmeye itmişti. 1849 ile 1890 yılları arasında bölgeye toplam 42 askerî sefer düzenleyen İngilizler, her defasında bir netice alamadan geri dönmek zorunda kalmıştı. Bkz. İkrâmül Haq, “Pak-Afghan Drug Trade in Historical Perspective”, **Asian Survey**, Vol.36, No.10, (Oct. 1996), s. 946.

²¹ “Durand Line” olarak bilinen ve hiçbir tarihi ve sosyolojik temele dayanmayan bu sınır günümüzde de pek çok sorunun temelini teşkil etmektedir. Peştun ve Beluç aşiretleri ikiye ayıran bu sınır daha sonraları Pakistan-Afganistan sınırı olarak da kabul edilecektir. C.Collin Davies, **The Problem of the North-West Frontier, 1890-1908**, London 1932, s. 26 vd.

serbestçe silah ticareti yapma ve bulundurma izni vererek, askerlik hizmetine almakta bir sakınca görmedi. Hayber geçidinden geçen kervan yollarını kontrol etmek üzere sınırın Hindistan tarafında kalan Peştunları maaşla hizmete alan İngilizler, bu kabileleri yerel milis kuvveti olarak “Toçi gözcüleri” ya da “Hayber tüfekçileri” adıyla istihdam ettiler.²² Bu uygulama ile Afganistan ve Hindistan sınırındaki güvenlik sorunu bir daha asla çözülemeyecek bir hal aldı.

İngilizler, Afganistan sınırında yapılan düzenlemelerden sonra Hindistan’da istikrarı bozucu bir unsur olarak değerlendirdikleri haşhaş ziraatini kademeli olarak yasakladılar. Öyle ki XX. yüzyılın başlarında bölgede haşhaş ziraati neredeyse bitme noktasına geldi. Ancak haşhaştan elde edilen afyonun kullanılmasını yasaklamayıp, komşu ülke Afganistan’da üretilen afyonun ithalatına izin verdiler. Böylece haşhaşın ekonomik değerinde gözle görülür bir artış meydana geldi.²³ Daha fazla gelir getirmesi sebebiyle haşhaş ziraatine yönelen Afgan çiftçisi, elde ettiği ürünü sınırdaki aşiretler eliyle doğrudan Hindistan’a geçirerek Kâbil hükümetine vergi vermiyorlardı. İngilizlerin sınırdaki düzenlemeleri ve ekonomik tedbirleri, Emir Abdurrahman Han’ın bin bir güçlülükle tesis etmeye çalıştığı merkezîleştirme ve modernleşme siyasetini sonuçsuz bırakan en önemli olaydı. Devlet büyük gelir kaybına uğrarken, haşhaş ziraatinden büyük meblağda para kazanan toprak sahipleri ve elde edilen ürünü sınır ötesine taşıyan kaçakçılar, merkezî otoritenin sarsılmasında büyük rol oynamaya başlamışlardı.

1901 yılında Emir Abdurrahman Han’ın ölümüyle birlikte Afganistan’daki modernleşme ve merkezîleştirme siyaseti yoğun iç muhalefet sebebiyle bir müddet için askıya alındı.²⁴ Habibullah Han zamanında İngilizler, Afganistan’ı bir müstemleke valiliği gibi değerlendirmeye başladılar. 1907 yılında Rusya ile İngiltere arasında yapılan anlaşma ile İran, Afganistan ve Tibet nüfuz bölgelerine ayrıldı. Anlaşmaya göre İngiltere, Afganistan üzerinde mutlak hâkimiyet kuruyor ve bu ülkeyi adeta bir İngiliz müstemlekesi hâline düşürüyordu. Böylece Afganistan bir kez daha Batılı devletler eliyle doğal mecrasından çıkarılıp, kendi içerisinde kısır çekişmelerin yaşandığı bir ülke hâline sokuldu.²⁵

²² 1915 yılına kadar 7.500 Peştun milis, İngilizler tarafından düzenli Hindistan ordusuna asker olarak dâhil edilmişti. Bkz. İ. Haq, a.g.m., s.947.

²³ Bu dönemde ekonomik olarak haşhaş ziraatinden hatırı sayılır miktarda para kazanılması, bu yöndeki ziraatin Celalabad vadisiyle birlikte Kandahar, Herat vadisi ve Kâbil’de de tercih edilmesine sebep olmuştu. Bkz. *Imperial Gazetteer of India: Afghanistan and Nepal*, Calcutta 1908, s.30.

²⁴ Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi III**, Ankara 1987, s.460; Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002, s.15.

²⁵ 1907 yılından itibaren dışişlerinde tamamen İngilizlere bağlanan Afganistan’da İngiliz ve Batı karşıtlığı en üst seviyelere çıkmıştı. Öyle ki Afganistan’daki aydınlar bir taraftan İngiliz mandasından çıkma yolları ararken, diğer yandan kendilerine model olabilecek yeni siyasi yapılar arıyordu. Bu hususta Osmanlı Devleti’nin çabaları Afganistan’da yakından takip edilmiş, özellikle

1918 yılına kadar Emir Habibullah Han, pek çok defa İngilizlerden Afganistan'ın tam istiklâlini tanımalarını istedi. Hindistan'daki İngiliz genel valisi her defasında durumun en iyi şekilde halledileceğine dair teminatlar verdi, ancak bu yolda herhangi somut bir adım atılmadı. Çok geçmeden de Habibullah Han, 20 Şubat 1919'da Celalabad yakınlarında uğradığı bir suikast neticesinde öldürüldü. Böylece Afganistan'ın bağımsızlık talepleri sonuçsuz kaldı. İktidar boşluğu Amanullah Han tarafından doldurulan Afganistan, aynı yıl içerisinde İngilizlerden bağımsızlığını bir kez daha talep etti. Ancak olumlu cevap alınamayınca İngilizlere harp ilân edildi. Tarihe Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı olarak geçen bu çatışma kısa sürdü. I. Dünya savaşında pek çok cephede savaşan İngiltere, Afganlara karşı sevk edecek orduyu toparlayamadığından Afganistan'a barış çağrısında bulundu. 22 Kasım 1921'de yapılan barış antlaşması ile İngiltere, Afganistan'ın tam bağımsız bir ülke olduğunu kabul etti. O güne kadar dış işlerinde İngiliz vesayeti altında bulunan Afganistan, bu tarihten itibaren kendi dış politikasını belirlemeye başladı.

Amanullah Han, bir taraftan Rusya ile İngiltere arasında bağımsızlığını korumaya çalışırken diğer yandan Türkiye ve İran'ı örnek alarak bir modernleşme süreci başlattı. Ancak modernleşme çabaları özellikle iç muhalefetin direnmesi sebebiyle sonuçsuz kaldı. Şüphesiz ki bu muhalefette İngiltere'nin büyük rolü olmuştu. Özellikle Amanullah Han'ın eşiyle çıkmış olduğu Avrupa gezisinde çekilen fotoğraflarının İngilizler tarafından levhalar halinde sınırda yaşayan aşiretlere dağıtılması büyük bir isyanı başlattı.²⁶ 1928'de Amanullah Han'ı kâfirlikle suçlayarak iktidara karşı "cihad" ilan eden isyancılar, kısa sürede Kâbil'i işgal ederek Afgan tahtını gasp ettiler. Yaklaşık dokuz aylık kısa iktidarlarında eşi benzeri görülmeyen uygulamalarıyla Afganistan'ı yüzyıllar öncesine geri götürdüler.²⁷ Böylece Afganistan tarihinde işgaller döneminden sonra darbeler dönemini başlatan yine İngilizler olmuştu.

Bir iç mücadele döneminden sonra iktidarı ele geçiren Muhammed Nadir Şah döneminde Afganistan nispeten sakin bir döneme girdi. Bir yandan İngiltere öte yandan Rusya ile dengeli bir siyasetin takip edildiği bu dönemde, merkezî hükûmet ülkenin tamamını kontrol etmek üzere yeni tedbirler aldı. Bu hususta en önemli gelişme, ülke içindeki ulaşımın rahatlıkla sağlanabilmesi için yolların açılması ve vilâyetlerin birbirlerine bağlanmasıydı. Böylelikle ülkenin her yerine zamanında ulaşılabilecek ve

---

Mahmud Tarzî gibi aydınlar eliyle iki ülke arasında fikri manada bir işbirliği oluşturulmaya çalışılmıştı. Tarzî'nin çıkardığı Siracü'l-ahbâr gazetesinde yayımlanan makalelerde İngiliz ve Batı düşmanlığı körüklenirken, İslâm dünyasının birliği ve Osmanlı Devleti'nin liderliği öne çıkarılıyordu. Mahmut Tarzî ve faaliyetleriyle ilgili bkz. Abdulvehab Tarzî, "Efganistan", *İ.A. IV*, s.168-178; Ayrıca ilk Afgan gazetesi olan Siracü'l-ahbâr ile ilgili bkz. Ursula Sims-Williams, "The Afghan Newspaper Siraj Al-Akhbar", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, VII/2, (1980), s. 118-122.

²⁶ Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi III, s.599.

²⁷ B.N. Şimşir, a.g.e., s.219 vd.

yerinde idare ile hükûmetin emir ve yasakları uygulanabilecekti. Ancak Muhammed Nadir Şah, 1933 yılında uğradığı silahlı bir saldırı sonucu öldürüldü. Yerine genç yaştaki oğlu Muhammed Zahir iktidara getirildi.²⁸

Çok genç ve tecrübesiz olan Zahir Şah döneminde Afganistan, çok yavaş adımlarla ilerlemesine devam etti. Ancak merkezî otorite ülkenin bütününe yayılamadı. Özellikle merkeze uzak ve sınır boylarında yaşayan aşiretler, otorite tanımaz faaliyetlerine devam ettiler. Bu faaliyetlerin başında da kaçakçılık gelmekteydi. Bu durumu önlemek amacıyla bir yandan modernleşme ve merkezileştirme süreci devam ettirilirken öte yandan sınırlarda bir takım düzenlemelere gidildi.²⁹ Ancak bu defa da Hindistan'da meydana gelen gelişmeler Afganistan'ı yakından etkiledi. İngiliz sömürgeciliğine karşı başlatılan isyanda sınırın Afganistan tarafındaki aşiretler önemli rol üstlenmişti. Bu aşiretler yer yer sınırı geçerek bölgedeki akrabalarına her türlü desteği vermekteydi. Gelişen olaylar neticesinde daha fazla direnemeyen İngiliz kuvvetleri, kademeli olarak sınırdan çekilerek bölgenin idaresini ve denetimini yeni Pakistan yönetimine bıraktı.³⁰ Böylece yeni Pakistan devletine miras olarak, Kuzey-Batı Sınır Vilayeti'nde sınırı kontrol etmek üzere büyük bir problem bırakılmıştı.³¹

Afganistan-Pakistan Sınırının Getirdiği Yeni Problemler

İngiltere'nin Hindistan'dan çekilmesi ile birlikte Afganistan'da yeni bir döneme girildi. Yaklaşık yüz elli yıl boyunca güneydeki bu amansız rakip ile mücadele eden Afgan devleti, merkezileşme ve otorite tesis etme yönünde yeni adımlar atmaya başladı. Ancak Durand hattının getirdiği problemler kolaylıkla aşılabilecek gibi değildi. Öyle ki devlet taraftarı aşiretlerin silahlandırıldığı, bunlar eliyle yapılan her türlü kaçakçılığın müsamaha gördüğü bu sistem sayesinde iki ülke arasındaki sınırın kontrolünü sağlamak imkânsızlaşmıştı. Sınırın kontrol edilemeyecek kadar engebeli ve girift olması ve her iki

²⁸ B.N. Şimşir, a.g.e., s.262 vd.

²⁹ Afganistan-Hindistan sınırı İngilizler eliyle korunurken, İran sınırında aşiretlerin faaliyetlerinden kaynaklanan bir takım problemler söz konusuydu. Bu meselenin halledilmesi için İran ve Afganistan hükümetleri Türkiye'ye müracaat ederek problemin çözümünü talep ettiler. Fahrettin Altay Paşa, bizzat Atatürk tarafından İran-Afganistan sınırını tespit etmekle görevlendirildi. Dört ay gibi kısa bir sürede iki devlet arasındaki sınır problemi halledildi. Böylece İran ile Afganistan arasındaki kaçakçılığın denetlenmesi ve aşiretlerin iskân meselesi çözülmüş oluyordu. Bkz. B.N. Şimşir, a.g.e., s.283 vd.

³⁰ Afganistan-Pakistan sınırı ve ortaya çıkan yeni sorunlar ile ilgili bkz. Halil Toker, "*Pakistan-Afganistan Dostluğu Üzerine Düşen Gölge "Peştunistan Sorunu"*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s. 225-242.

³¹ 1947 yılına kadar İngilizler, Afganistan sınırını korumak üzere sınırdaki pek çok aşireti para ve yardım vaadiyle istihdam etmişti. Bkz. Michael Barthorp, **The North-West Frontier: A Pictorial History, 1859-1947**, Bristol 1982, s.83 vd.

tarafının aynı soydan gelen aşiretlerle meskûn olması, başta silah ve uyuşturucu madde olmak üzere her türlü kaçakçılığın yapılmasını körüklemişti. Ayrıca gerek Kâbil ve gerekse Peşaver'de bulunan merkezî hükûmetlerin sınırdaki otoriteleri neredeyse yok hükmündeydi. O sebeple Afganistan'da üretilen afyon, sınırdaki aşiretler eliyle kolayca Pakistan'a geçirilmekte ve bu ülke üzerinden Hindistan'a, oradan da denizaşırı ülkelere pazarlanmaktaydı. Elde edilen parayla da çoğunlukla ihtiyaç maddeleri yanında silah ve mühimmat alınmakta; bu silahlar sınır ve geçitlerde meskûn olan aşiretlerin birbirlerine ve merkezî hükûmetlere karşı üstünlük mücadelelerinde kullanılmaktaydı.³²

İngilizlerin Kuzey Hindistan'dan çekilmesi ile birlikte Kâbil yönetimi, bir yandan güneydoğu sınırını muhafaza etmeye, öte yandan da sınırın ötesindeki Peştun unsurlarla yakından ilgilenmeye başladı. Ancak bu defa da İran'ın 1955 yılında haşhaş ekimini yasaklaması, Afganistan'daki dengeleri bir kez daha sarstı. Takriben bir milyon müptelânın bulunduğu İran'da afyon üretiminin yasaklanmış olması Afganistan'daki haşhaş ziraatine olan ilgiyi artırdı. İran gibi büyük bir piyasanın varlığı sayesinde Afganistan'daki afyon üretimi 1970'lere kadar artarak devam etti. Ayrıca afyon üretiminin ve kullanımının serbest olması pek çok müptelânın Afganistan'a gelmesine sebep oldu.³³ Bu dönemde Afganistan hükûmeti bir türlü merkezî otoriteyi sağlayamadığından, bölgesel güçler kendi hâkimiyet alanlarını oluşturmuş, en cazip gelir kaynağı olarak da afyon üretimini görmüşlerdi.

1973'te Muhammed Davud Han liderliğinde yapılan askerî darbe ile Afganistan'da hanedanlık devrilip, yerine cumhuriyet rejimi ihdas edildi. Yeni idare tarafından haşhaş üretimi ve kaçakçılığı az da olsa kontrol altına alınıp yasaklandı. Bu hususta özellikle ülkeye gelen yabancı uyuşturucu kullanıcılarının giriş çıkışları denetim altına alındı ve büyük şehirlere yerleşmiş olan yabancı müptelalar ülkeden çıkarıldı. Ancak dağlık kesimlerdeki haşhaş ziraati tamamen yasaklanamadı. Afganistan'daki yeni idare, otoritesini ülke geneline yaymaya çalışırken, Amerika Birleşik Devletlerinin Uzakdoğu'ya müdahalesi bir kez daha bu ülkeyi uyuşturucu üretim ve ticaretinin merkezi haline getirdi. O güne kadar Afganistan afyonu sadece Pakistan, Hindistan ve İran pazarlarına sevk ediliyordu. Batı pazarlarına ise "Altın Üçgen" denilen Burma, Tayland ve Laos'dan temin edilen afyon sevk edilmekteydi. Amerika'nın Uzakdoğu'ya müdahalesi ile Vietnam ve Laos hükûmetleri düştü ve bu ülkelerdeki uyuşturucu hattı bozuldu. Buna bir de yaşanan büyük kuraklık eklenince "Altın Üçgen" in kapasitesi gittikçe daraldı ve dünya eroin talebini karşılamakta yetersiz kalmaya başladı. Böylece afyon üretiminin bir diğer üssü olan "Altın Hilal"e, yani Afganistan, Pakistan ve İran'a

³² Bu dönemde hazırlanan bir rapora göre sınırdaki aşiret mensubu erkeklerin yarısından fazlası ateşli silahlara sahipti. Bkz. R. O. Christensen, *"Tribesmen, Government, and Political Economy on the North-West Frontier"*, **Arrested Development in India: The Historical Dimension**, (ed. C. Dewey), New Delhi 1988, s.179 vd.

³³ Öyle ki, 1973 askerî darbesinden önce sadece Kâbil'de 5-6.000 civarında hippinin bulunduğu tahmin edilmekteydi. Bkz. İ. Haq, a.g.m., s.948.

daha büyük talepler gelmeye başladı.³⁴ Türkiye’deki afyon üretiminin 1974 yılında yasaklanması, Altın Hilal’e olan ilgiyi bir kat daha artırdı.

Sovyetler Birliği’nin İşgali ve Afganistan’ın Uyuşturucu Üretim Merkezi Haline Getirilmesi

Sovyetler Birliği’nin, kendilerine yakın iki ismi, Babrak Karmal ve Necibullah Han’ı desteklemek maksadıyla 1979 yılında bu ülkeye müdahale etmesi Afganistan’ın uluslararası politik alanda yeni bir yola girmesine sebep oldu.³⁵ Kâbil’deki merkezî hükûmetin tamamen Sovyet kontrolüne girmesi, Afgan ahalisini hem Ruslara hem de kendi hükûmetlerine karşı mücadeleye sevk etti. Böylece Afganistan bir kez daha işgal altına giriyor ve Afgan halkı topyekûn bir mücadelenin tam ortasında yer alıyordu. Daha önceden İngiliz işgalleri dönemini yaşayan Afgan ahalisi, ilk şokları atlatıldıktan sonra yeni işgalci güce karşı direnişe geçti. Daha çok aşiret kuvvetleri ve cihad çağrısı yapan din adamlarının gayretleriyle toplanan kuvvetler, kendi bölgelerinde kontrolü tamamen ele geçirdiler.³⁶

Mücahit gruplarına en büyük destek önce İslâm dünyasından geldi. Başta Pakistan ve İran olmak üzere Suudi Arabistan ve diğer Müslüman devletler direniş gruplarını desteklemek maksadıyla bölgeye büyük miktarda maddî yardım sevk ettiler. Öte yandan soğuk savaş döneminin refleksi ile Amerika Birleşik Devletleri öncülüğündeki Batılı devletler de Afganistan’daki muhalifleri Pakistan üzerinden desteklemeye başladı. Batılı güçlerin yardımıyla silahlandırılan Mücahit grupları, işgalci Sovyet ordusu ve hükûmet kuvvetlerine karşı büyük bir savaş başlattı. Bu arada mücadeleyi yürütebilmek için gerekli olan askerî teçhizatı tedarik etmeye illegal örgütler de devreye girmişti. Bu örgütlerin sağladıkları silah ve mühimmat için gerekli olan nakit para ise en kısa sürede ancak afyon ticareti yoluyla sağlanabiliyordu.³⁷ Bu sebeple

³⁴ İran’da 1979 yılında yapılan devrim ile birlikte İran çiftçisi otorite boşluğundan da istifade ederek haşhaş ziraatine geri dönmüş, böylece İran pazarında bir daralma meydana gelmişti. Aynı yıl Afgan afyonunda yaşanan yıllık ürün yüksekliği, kaçakçıları bir kez daha Pakistan’a yöneltmişti. Bkz. İ. Haq, a.g.m., s.949 vd.

³⁵ Bu hususta bkz. Esedullah Oğuz, “Afganistan’ın Sovyetler Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Afganistan”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.279 vd.

³⁶ Sovyetlerin Afganistan’ı işgali ve Afganistan’daki mücadele ile ilgili geniş bilgi için bkz. Shabbir-ALVI-RIZVI, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (çev. İ.Bosnalı-A.Arslan), İstanbul (Tarihsiz).

³⁷ Sovyet ordusuna karşı direniş başlatan mücahit liderleri yabancı basın mensuplarına verdikleri demeçlerde “Afyon bizim hayatta kalmamız ve kâfir Ruslara karşı giriştiğimiz cihad için çok önemlidir.” diyorlardı. Bkz. İ. Haq, a.g.m., s.956.

Sovyetlere karşı direniş başlatan gruplardan pek çoğu afyon üretimini teşvik ederek, elde ettikleri yüksek meblağlardaki parayla silah ve mühimmat almaya başladılar.³⁸

Bir yandan Sovyet işgaline karşı cihat yürütülürken, öte yandan kendi bölgelerinde hâkimiyet kavgası veren gruplar, her iki savaşın finansmanını da tamamen dış destek ve uyuşturucu üretimi ile temin etmeye başlamıştı.³⁹ Böylece kontrolleri altındaki bölgelerde kendi yönetimlerini kuran direniş grupları yerel güvenlik, lojistik, tarımsal faaliyetler ve her türlü sosyal hizmeti ellerine geçirdiler. Afganistan'daki merkezî otoritenin dağılması ile haşhaş ziraati birbirine paralel olarak gelişti. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da yürüttüğü savaş boyunca bu ülkedeki tarımsal üretim, haşhaş ziraati haricinde tamamen çöktü. Haşhaştan elde edilen gelirin buğdaydan elde edilen gelirden tam on kat fazla olması Afgan çiftçilerinin neredeyse tamamını bu ürüne yöneltmişti.⁴⁰ Zaten savaş maliyetinin karşılanması gibi bir meşruiyetin varlığı da başka bir çare bırakmamıştı.

Afganistan'daki direniş örgütlerinin silahlandırılmasında öncü rolü Pakistan ve Amerika Birleşik Devletleri oynamıştı. Amerika'nın siyasî koruma bahanesi ile bölgeye girişinden en çok istifade edenler ise şüphesiz ki uyuşturucu ve silah tacirleri olmuştu. Onların himayesinde Afganistan'daki haşhaş tarlalarından elde edilen afyon, Pakistan'daki imalathanelerde eroine dönüştürülmekte, buradan da yeni piyasaya, yani Avrupa ve Amerika'ya aktarılmaktaydı.⁴¹ 1980 yılından itibaren Afgan uyuşturucu tüccarları uluslararası piyasanın en önde gelen aktörleri konumuna yükseldi.⁴²

³⁸ Helmand nehri vadisinde hâkimiyetini sağlamlaştıran en büyük direniş gruplarından olan Hizb-i İslâmi'nin mücahitlere levazım ve teçizat sağlamak amacıyla ortakçı (komisyoncu) kullanarak afyon ürettikleri bilinmektedir. Bkz. John Jennings, "Afghanistan: Efforts to End Opium Cultivation Hit New Snags", *Far Eastern Economic Review*, (14 June, 1990), s.22.

³⁹ 1982-1983 yılları arasında Mücahitlerin kontrolü ele geçirmesiyle birlikte Afganistan'daki afyon hasadı iki katına çıkmış ve 575 tona ulaşmıştı. Bkz. İ. Haq, a.g.m., s.954.

⁴⁰ Muhammed Kasım Yusufi, "Effects of the War on Agriculture," in *The Tragedy of Afghanistan: The Social, Cultural, and Political Impact of the Soviet Invasion*, (ed. B. Huldt-E. Jansson), London 1988, s.212.

⁴¹ Bu kargaşa ortamında en çok zararı gören yine olayla doğrudan bağlantısı olan ülkeler oldu. Mesela sadece Pakistan örneği durumun açıklaması bakımından önemlidir. 1980 yılında Pakistan'daki madde bağımlısı sayısı sadece beş bin civarında iken, 1983 yılında bu rakam yetmiş bine yükseldi. Daha sonra Pakistan Narkotik Kontrol Yönetimi'nin verdiği bilgiye göre bu artış "tamamen kontrolden çıkmış" ve üç yıldan kısa bir sürede madde bağımlısı sayısı bir milyon üç yüz bin kişiye ulaşmıştı. 1990'dan sonra ise iyimser bir tahmin ile bu sayı iki milyon civarındaydı. İ.Haq, a.g.m., s.953 vd.

⁴² Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle birlikte ortaya çıkan bir diğer sorun da mülteciler sorunudur. Sovyet işgali ile birlikte Afgan halkının önemli bir bölümü Pakistan ve İran'a geçerek burada mülteci kamplarına yerleştirildi. Önce buldukları kamplarda daha sonra da şehir merkezlerinde dükkânlar satın almak suretiyle küçük çapta da olsa ticaretin bir ayağını kontrol etmeye başlayan Afgan mülteciler, buldukları ülke ile Afganistan arasındaki ticaretin en

Sovyet müdahalesi, Afganistan'a huzur getirmek yerine, onu dünya afyon üretiminin merkezine dönüştürmüştü.⁴³ Aynı yıllarda sınırdaki aşiretlerin özellikle Peştunların afyonu işleyerek saf eroin hâline getirmeyi öğrenmeleriyle iş başka bir boyuta taşındı. O güne kadar ham afyon ihraç eden Afganistan, hem İran hem de Pakistan ile sınırı bulunan Helmand vilayetinde peş peşe kurulan imalathanelerde artık eroin üretiyordu. Böylece Pakistan'daki imalathanelere duyulan ihtiyaç da git gide ortadan kalkmış ve elde edilen eroinin dış piyasaya başka yollarla aktarılması mümkün olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin herhangi bir kazanım elde edemediği Afganistan'dan çekilmesi ve Kâbil hükûmetinin devrilmesi ile birlikte Afganistan yeni bir sürece girdi. Dünya kamuoyunun beklentisi bu ülkenin yeniden bir devlet statüsüne kavuşması ve bölgesinde istikrarın hâkim olduğu bir tavır göstermesiydi. Ancak beklentileri boşa çıkaracak yeni gelişmeler oldu. Mücahit gruplar, bir araya gelerek merkezî bir otorite teşkil edip, ülke bütünlüğünü sağlamak yerine, kendi otoritelerini kabul ettirmek için iç savaşa tutuştular.⁴⁴ Direniş örgütlerinin başlattığı iç savaş, Afganistan'ı tam bir kargaşa ortamına sürüklerken, ülkedeki güvenlik ve asayiş tamamen ortadan kalktı.

Sovyetler Birliği'nin, Afganistan'dan çekildikten kısa bir süre sonra dağılması ve Afganistan'a sınır yeni devletlerin ortaya çıkması, uyuşturucu kaçakçıları için yeni bir güzergâh oluşturdu.⁴⁵ Güneydeki Pakistan sınırının yanında kuzey sınır güvenliğinin de ortadan kalkması Afganistan'daki uyuşturucu kaçakçılığına ivme kazandırdı. Artık sadece Pakistan ya da İran yolu kullanılmıyor; Avrupa'ya ulaşmanın daha kolay ve ucuz olduğu Orta Asya'nın yeni devletlerinden Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan yolları da işliyordu.⁴⁶

önemli aktörleri haline geldiler. Öyle ki, bölgenin geleneksel sınır geçişlerini çok iyi bilen mülteciler her türlü kanundışı faaliyeti rahatlıkla yürütebiliyorlardı. Girardet'e göre; "Mülteciler, sınır bölgesinde hayatî önem taşıyan yerlerden sızıp, tüketim maddeleri, silah ve uyuşturucu maddeler kaçırmaktaydı." Bkz. Edward R. Girardet, **Afghanistan: The Soviet War**, New York 1985, s.207.

⁴³ Sovyet müdahalesinden sonra süren on yıllık mücadele döneminde Afganistan'daki merkezi otorite tamamen ortadan kalkmış ve bu ülke Altın Hilal'in en önemli parçası haline gelmişti. Yapılan tahminlere göre Afganistan'ın güneybatısında yer alan ve direnişçilerin kontrolü altında bulunan Helmand vadisi tek başına ülke üretiminin %40'ını karşılamaktaydı. Bkz. İ. Haq, a.g.m., s.950

⁴⁴ Bkz. Mansoor Akbar Kundî - Faiza Mir, "Afghanistan War Out and End", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s. 323 vd.

⁴⁵ Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinin Orta Asya üzerindeki tesirleri ile ilgili bkz. Alexandre Bennigsen-Chantal Lemercier, **The Afghan War and Soviet Central Asia**, Ankara 1986.

⁴⁶ Demir perdenin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade edilerek kullanılmaya başlanan Türkistan yolunun açılmasıyla birlikte Avrupa'nın ihtiyacı olan eroinin temin edilmesinde yeni bir güzergâh açılmış oluyordu. Bu yeni uyuşturucu güzergâhı için bkz. United Nations Office on Drug and Crime, **World Drug Report 2007**, s.187.

Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan kaynaklı eroinin Avrupa ve Amerika piyasalarında bollaşması üzerine, uyuşturucu üretimi ile ilgili Kâbil hükûmetini sorumlu tutarak 1994 yılında bu ülkeye yapılacak bütün ekonomik yardımları askıya aldı.⁴⁷ Oysa gerek haşhaş ziraati ve gerekse eroin üretiminin başlıca sorumlusu merkezî hükûmet değil, bizzat Amerika, Pakistan, İran ve diğer devletler tarafından desteklenen direniş gruplarıydı. Bunların hâkim oldukları alanlarda haşhaş ziraati teşvik edilmekte, köylülerin toprakları kiralanmakta, tohum ve gübre yardımı yapılmakta, hatta kredi sağlanmaktaydı. Yine pek çok eroin imalathanesinin direniş örgütlerinin kontrolündeki bölgelerde serbestçe üretim yaptıkları biliniyordu. Elde edilen ürün ise ülkeye yardım getiren kamyonlarla kolaylıkla yurt dışına sevk ediliyordu. Görüldüğü üzere Sovyet müdahalesi sonrasında Afganistan'da merkezî hükûmet yerine, direniş örgütlerini destekleyen başta ABD, Çin, İran ve Pakistan olmak üzere dış devletler, ülkedeki haşhaş ziraatine göz yumarak bu ülkenin uyuşturucu üretim merkezi olmasını tescillemiş oluyordular.

Kâbil'deki merkezî hükûmet yerine direniş örgütlerinin desteklenmesi Afganistan'ın hızla bölünmesine, hatta dinî ve etnik ayrışmanın zirveye ulaşmasına sebep oldu. Bu dönemde başta Afganistan-Pakistan sınırının iki yakasındaki Peştunlar ile Afganistan'daki cihada katılmak üzere Pakistan'a gelen Arap ve diğer Müslüman ülke vatandaşları, sınır vilayetlerinde bulunan medreselere yerleşerek "Taliban" adını verdikleri bir örgütlenmeye gittiler. Sovyetlerin çekilmesinden ve Amerika'nın Afganistan'daki merkezî hükûmete yaptığı desteği kesmesinden sonra bu örgüt kolaylıkla sınırın ötesinde taraftar bulmaya ve Afganistan'a nüfuz etmeye başladı. Çok geçmeden de Afganistan'ın güneyindeki vilayetlerde kontrolü ele geçirdi. Bir süre sonra da Kâbil'i ele geçirip kendi hükûmetini tesis etti.⁴⁸ Bir kez daha idarî ve askerî alanlardaki bütün kazanımlarını kaybeden Afganistan, tarihî ve siyasî hiçbir birikimi olmayan dış destekli bir grup tarafından idare edilmeye başlandı. Özellikle katı dinî uygulamaları ile dikkat çeken Taliban, ilk başlarda afyon üretiminde yasaklama yoluna gittiyse de bir süre sonra yasakları yumuşatmaya ve hatta afyon üretimini teşvik etmeye başladı.

⁴⁷ Afganistan kaynaklı eroin, Pakistan, Hindistan ve Sri Lanka'ya kara ve hava yolu ile geçirildikten sonra Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerine gönderiliyordu. Buna paralel bir başka transit yol Pakistan'dan Hong Kong ve Malezya'ya, oradan gemiler ile Kuzey Amerika'ya gidiyordu. İkinci transit geçiş yolu İran, Türkiye ve Lübnan'dan kara yolu ile Avrupa'ya ya da denizden Hint okyanusundan Kızıl Deniz'e, oradan Süveyş kanalından Avrupa ve Kuzey Amerika'daki büyük piyasaya gönderiliyordu. 1980'den 1990 yılına kadar geçen on yıllık süre zarfında Avrupa ve Amerika piyasasına giren eroinin %50'si Afganistan kaynaklıydı. Bkz. İ. Haq, a.g.m., s.954.

⁴⁸ Mansoor Akbar Kundî- Faiza Mir, a.g.m., s.329 vd; Ayrıca Taliban'ın Afganistan'daki faaliyetleriyle ilgili bkz. Rauf Beg, **Adı Afganistan'dı; Talibanların Eline Nasıl Düştü?** İstanbul 2001.

11 Eylül olaylarının hemen akabinde Amerika Birleşik Devletleri, ülkesine yönelik saldırılardan sorumlu tuttuğu Afganistan'a müdahale ederek, Kâbil'deki Taliban rejimini yıktı ve Hamid Karzaî liderliğinde merkezî bir hükûmet kuruldu. Batı dünyasının bütün desteğine rağmen, geçen sürede Karzaî hükûmeti otoritesini neredeyse Kâbil'in dış mahallelerinde bile hissettiremedi. NATO güçlerinin fiilî desteğine rağmen Afganistan'ın özellikle güneybatı ve güneydoğu vilayetlerinde Taliban hâkimiyeti kırılmadı. Dolayısıyla bu müdahale ile merkezî otorite güçleneceği yerde daha da zayıfladı. Merkezî hükûmetin kontrolü sağlayamadığı yerlerde haşhaş ziraati katlanarak devam etti.⁴⁹

Ancak Aralık 1979'da başlayan Sovyet işgalinden bugüne kadar geçen yaklaşık 30 yıl boyunca bir istikrarsızlık sembolü hâline gelen Afganistan'daki uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirin tamamına yakını, yerel otoritedeki mevkilerini muhafaza etmek isteyen aşiretlerin silahlanmasına harcanmıştı. O sebeple merkezî hükûmetlere karşı güçlenen aşiret reisleri, merkezî otoriteyi her defasında yok sayarak ülkedeki kaotik ortamın devamına destek oldular. İşgaller ve müdahaleler sonrasında devlete karşı duyulan güvensizlik ortamında aşiretler ya da dinî gruplar kendi bölgelerinde hâkimiyetlerini sağlama yoluna giderek, bu ülkede istikrarın hâkim olmasını engellemişlerdi. Din adamlarının ve aşiret reislerinin nüfuzu altındaki halk, bir cihad kültürü benimsemiş ve dışarıdan gelen her türlü müdahaleye karşı koymayı dinî bir vazife olarak görmüşlerdi. Bugün NATO tarafından yapılan müdahalenin İngiliz işgalleri ya da Sovyet işgalinde olduğu gibi tepki görmesinin sebebi de budur.

Sonuç

XIX. yüzyılın başlarından beri Afganistan'a dışarıdan yapılan müdahaleler, bu ülkede bir türlü merkezî otoritenin kurulamamasına ve ülke bütünlüğünün sağlanamamasına sebep olmuştur. Afganistan'ın sürekli işgaller ve darbeler içerisinde geçirdiği bu süreç, kendi iç güvenlik meselelerinde olduğu gibi komşu ülkelerin güvenliği üzerinde de bir tehdit oluşturmaktadır. Dünya uyuşturucu üretiminin merkezi hâline gelen Afganistan'dan Pakistan, İran ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerinden sevk edilen uyuşturucu maddeler, bu ülkelerin iç dinamiklerini etkilemiş ve sınır güvenliklerini tehlikeye sokmuştur. Uyuşturucu kaçakçılığından elde edilen yüksek gelir sayesinde bu

⁴⁹ Meselâ Sovyetler Birliği'nin çekildiği 1990 yılında Afganistan'da 41.000 hektarlık arazide haşhaş ziraati yapılırken, bu rakam 1999 yılında 91.000 hektara, 2005 yılında 104.000 hektara, 2006 yılında ise %59'luk bir artışla 165.000 hektara ulaştı. 2007 yılında haşhaş ziraati neredeyse ülkenin tamamına yayıldı ve 34 vilayetin 28'inde 448.000 çiftçi ailesi bu işle iştigal etmeye başladı. Büyük ve küçük çapta yerel tüccarların, üretimin artırılması için kredi, tohum, gübre ve alım garantisi verdikleri; bu tüccarlardan önemli bir kısmının sınıra ve ötesine büyük miktarda nakliyat yaptığı ve uluslararası suç şebekeleriyle bir şekilde bağlantılarının olduğu bilinmekte, ayrıca Afganistan'daki yerel afyon tüccarlarının sayısının 250.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. World Drug Report 2007, s.183.

ülkelerde pek çok suç şebekesi ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Bu suç şebekeleri kolaylıkla silahlanabildiği için merkezî hükûmetlere karşı direniş yürütebilmekte ve otorite tesis edilmesini engelleyebilmektedir.

Afganistan'da merkezî otoritenin tesis edilememesi ve huzurun bir türlü hâkim olamaması sadece bu ülkeye zarar vermemektedir. Yukarıda da görüldüğü üzere kısa sürede dünya uyuşturucu üretim merkezi hâline gelen Afganistan'a sınır olan bütün ülkelerde sıkıntılı dönemler yaşanmaktadır. Bu durumdan en büyük payı Pakistan almıştır. 1979'dan beri Pakistan'da bir türlü muktedir bir hükûmet kurulamamış ve bu ülke huzura kavuşamamıştır. Swat ve Pencâb bölgelerinde bir türlü hâkimiyet tesis edemeyen Pakistan'ın bu durumunda şüphesiz ki Afganistan'daki otorite boşluğunun büyük payı vardır.

Yine Afganistan'ın en büyük uyuşturucu üssü olan Helmand vilâyetine sınır olan İran'ın Sistan bölgesindeki asayişsizlik, bu ülkenin diğer bölgelerine nazaran had safhadadır. Sistan ve Güney Azerbaycan yolunu takip eden uyuşturucu yolunun kontrolü bölgede etnik temelli bölücü terör örgütlerinin himayesinde gerçekleşmekte ve İran için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Aynı güzergâhın devamında yer alan Türkiye de bu asayişsizlikten nasibini fazlasıyla almaktadır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu vilâyetlerinden geçirilen Afganistan ya da "Altın Hilâl" menşeli uyuşturucunun, bölücü terör örgütünün en önemli gelir kaynağını oluşturduğu bilinen bir husustur. Aynı şekilde Irak ve Suriye'nin durumu da İran ve Türkiye'den pek farklı değildir. Afgan uyuşturucusunun Türkistan üzerinden Avrupa'ya pazarlanması burada da dengeleri bozmuştur.

Büyük bir buhran içerisine itilmiş olan Afganistan'ın bu açmazdan kurtulması ve bölge güvenliğini tehdit eder konumdan çıkması, bu ülkenin tek başına üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Bu durumu ortadan kaldırmanın tek yolu Afganistan'daki yerel güçler yerine merkezî otoriteye destek olmak ve ülke bütünlüğünü tesis etmekten geçmektedir. Ayrıca aşiretlerin silahsızlandırılması ve merkezî hükûmete bağlanması ülke bütünlüğü açısından en önemli konulardandır. Diğer bir önlem ülkede tarım reformuna gidilerek, her türlü kötülüğün kaynağı olan haşhaş ziraatinin süratle terk edilmesi ve uyuşturucu madde üretimi ve kaçakçılığı ile mücadele edilerek sınır güvenliğinin en üst düzeye çıkarılmasıdır.

---

⁵⁰ Afganistan sınırından 2.000-3.500 dolara çıkan 1 kg. eroin, Pakistan'da 7.000, Avrupa'nın önemli bir pazarı olan İngiltere'de ise 35.000 ila 45.000 dolara kadar satılmaktadır. Şayet kilogramlık paketler gramlıklar halinde paketlenmiş ve o şekilde pazarlanmışsa ürünün fiyatı 43.700 dolar ile 73.500 dolara kadar çıkmaktadır. Eroinin sulandırılıp seyreltilmesi fiyatını daha da artırmaktadır. Bkz. Roger Lewis, *"Serious Business: The Global Heroin Economy, in Big Deal"*, *The Politics of the Illicit Drug Business*, (ed. A. Henman, R. Lewis, T. Maylon), London 1985, s. 9.

KAYNAKÇA

- ARCHBOLD, W.A.J., “*Afghanistan, Rusia and Persia*”, **The Cambridge History of India V**, New Delhi 1958, s.483-520.
- ARMAOĞLU Fahir, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi I**, Ankara 1991.
- AŞTİYANÎ Abbas İkbâl vd., **Tarih-i İrân pes ez-İslâm**, Tahran 1997.
- BARTHOLD Vasiliy Vıladimiroviç, “Herat ve Herirûd Boyu”, **İ.Ü.E.F.T.D., S.27, (1973)**, s.179-192.
- BARTHORP Michael, **The North-West Frontier: A Pictorial History, 1859–1947**, Bristol 1982.
- BAYUR Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi III**, Ankara 1987.
- BENNINGSEN Aleksandre - LEMERCIER Chantal, **The Afghan War and Soviet Central Asia**, Ankara 1986.
- CHRISTENSEN, R.O., “*Tribesmen, Government, and Political Economy on the North-West Frontier*”, **Arrested Development in India: The Historical Dimension**, (ed. C. Dewey), New Delhi 1988, s.179-190.
- DAVIES C.Collin, **The Problem of the North-West Frontier, 1890-1908**, London 1932.
- FLETCHER Arnold, **Afghanistan; Higway of Conquest**, New York 1966.
- FORBES Archibald, **The Afghan Wars, 1838–42 and 1878–80**, London 1906.
- GHANÎ Ashraf, “*Islam and State-Building in a Tribal Society Afghanistan: 1880-1901*”, **Modern Asian Studies, XII/2 (1978)**, s.269-284.
- GIRARDET Edward R., **Afghanistan: The Soviet War**, New York 1985.
- HAQ İkrânullah, “*Pak-Afghan Drug Trade in Historical Perspective*”, **Asian Survey, Vol.36, No.10, (Oct. 1996)**, s. 945-963.
- JENNINGS John, “*Afghanistan: Efforts to End Opium Cultivation Hit New Snags*”, **Far Eastern Economic Review**, (14 June, 1990), s. 20-31.
- KAKAR M. Hassan, **A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901**, Leiden 2006.
- KUNDÎ Mansoor Akbar – Mir FAİZA, “*Afghanistan War Out and End*”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s. 319-334.
- KURAT Akdes Nimet, **Rusya Tarihi**, Ankara 1993.
- LEWIS Roger, “*Serious Business: The Global Heroin Economy*,” in **Big Deal: The Politics of the Illicit Drug Business**, (ed. A. Henman, R. Lewis, T. Maylon), London 1985.
- MACMUNN George, **Afghanistan; From Darius to Amanullah**, Edinburgh 1929.
- MEHDEVÎ Abdurrıza Huşeng, **Tarih-i Revâbit-ı Haricî-yi İrân**, Tahran 1379.
- NAWID Senzil, “*The State, The Clergy and British Imperial Policy in Afghanistan During the 19th and Early 20th Centuries*”, **International Journal of Middle East Studies, Vol.29, No.4, (Nov., 1997)**, s. 581-605.

-
- OĞUZ Esedullah, “Afganistan’ın Sovyetler Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Afganistan”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.277-298.
- RAUF BEG, **Adı Afganistan’dı; Talibanların Eline Nasıl Düştü?** İstanbul 2001.
- RYWKIN Michael, **Asya’daki Rusya**, (çev. B.Tanç), İstanbul 1975.
- SARAY Mehmet, “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”, **İ.Ü.E.F.T.D.**, **S.34**, (1984), s.397-417.
- SHABBİR-ALVI-RIZVI, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (çev. İ.Bosnalı-A.Arslan), İstanbul (Tarihsiz).
- SIMS-WILLIAMS Ursula, “*The Afghan Newspaper Siraj Al-Akhbar*”, **Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)**, **VII/2**, (1980), s. 118–122.
- SYKES Percy, **Persia**, London 1922.
- ŞEMİM Ali Asgar, **İran; der Devre-i Saltanat-ı Kacar**, Tahran 1379.
- ŞİMŞİR Bilal N., **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002.
- TARZİ Abdulvehab, “*Efganistan*”, **İ.A. IV**, s.168–178.
- TOGAN Zeki Velidî, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul 1981.
- TOKER Halil, “*Pakistan-Afganistan Dostluğu Üzerine Düşen Gölge “Peştunistan Sorunu*”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s. 225-242.
- United Nations Office on Drug and Crime, **2007 World Drug Report**.
- YAZICI Orhan, “*Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları*”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.51-82.
- YUSUFİ Muhammed Kasım, “*Effects of the War on Agriculture*,” in *The Tragedy of Afghanistan*: **The Social, Cultural, and Political Impact of the Soviet Invasion**, (ed. B. Huldt - E. Jansson), London 1988, s. 210-221.